

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ (УКРАЇНСЬКА МОВА, УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНІ ЛІТЕРАТУРИ)

І. Особливість мовно-літературної освітньої галузі

Мовно-літературна освітня галузь є багатокомпонентною і міждисциплінарною: вона охоплює вивчення української мови та літератур — української та зарубіжної, опанування мов і літератур корінних народів і національних меншин, а також іноземних мов¹. Досягнення результатів навчання, визначених Державним стандартом базової середньої освіти для цієї освітньої галузі, можливе через різні траєкторії — або через окремі навчальні предмети (українська мова, українська література, зарубіжна література), або через інтегровані курси (інтегрований мовно-літературний курс або інтегрований курс української та зарубіжної літератур). Ці предмети / інтегровані курси викладають безперервно протягом усього періоду шкільного навчання, а українська мова є одним із предметів державної підсумкової атестації та зовнішнього незалежного оцінювання, що підтверджує особливе місце мовно-літературної галузі в освітньому процесі.

Варто зазначити, що у світовій практиці здебільшого мовно-літературна освітня галузь представлена одним інтегрованим курсом (США, Велика Британія, Франція тощо), натомість вивчення цих предметів окремо є лише в поодиноких випадках і здебільшого властиве для пострадянської традиції.

В основі мовно-літературної освітньої галузі закладено опановування таких компетентностей, які визначають спроможність учнів та учениць досягати успіху в інших сферах навчання та життєвих ситуаціях. Мовна картина світу визначає головні концепти, на основі яких особистість формує внутрішній світ і ставлення до світу навколо.

Здатність до вдумливого читання, яка формується на уроках мови й літератур, суттєво впливає на вміння учнівства опрацьовувати інформацію не тільки в підручниках з будь-яких інших предметів, але й в усіх інших джерелах інформації, з якою взаємодіє сучасна молода людина. Саме тому **рівень читацької компетентності безпосередньо впливає на академічну успішність у різних дисциплінах** — від природничих наук і математики до мистецтв і громадянської освіти.

І навпаки, недостатній рівень розвиненості мовно-літературних умінь негативно впливає на успішність в інших галузях. Наприклад, результати міжнародного дослідження якості освіти PISA² свідчать, що українському 15-річному учнівству важко даються сюжетні задачі з математики, зокрема ті, у яких потрібно працювати з таблицями, схемами, діаграмами, графіками. Робота з різними видами інформації є елементом читацьких умінь, що формуються в межах мовно-літературної освітньої галузі.

Важливим завданням мовно-літературної освітньої галузі є формування **національної ідентичності українського учнівства**. Саме через вивчення української мови та літератур — як української, так і зарубіжних — формується розуміння власної національної належності, посилюється зв'язок з національним контекстом. Водночас ключовим є те, що мовно-літературна галузь не може бути замкненою в межах національного контексту, а має відображати реалії глобалізованого світу. Сучасна мовно-літературна освіта повинна враховувати глобалізаційні процеси, виховуючи в учнів та учениць повагу до мовного й

¹ Цією концепцією охоплено три компоненти: українську мову, українську літературу та зарубіжні літератури.

² Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022 / кол. авт. : Г. Бичко (осн. автор), Т. Вакулєнко, Т. Лісова, М. Мазорчук, В. Терещенко, С. Раков, В. Горох та ін. ; за ред. В. Терещенка та І. Клименко ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2023. 395 с.

культурного розмаїття світу, толерантність і готовність до міжкультурного діалогу, окрім як діалогу з країною-агресором.

Окремий акцент у межах мовно-літературної галузі варто робити на роботі з художніми текстами. Саме вони дають простір для емоційного, ціннісного та культурного розвитку, а також формують уяву, естетичний смак, здатність до співпереживання тощо. Унікальна риса художнього тексту — багатозначність і образність, які вимагають від читачів / читачок інтерпретації, занурення в підтекст, співучасті у смислотворенні. Робота з художнім словом дає змогу не лише поглиблювати мовні й читацькі уміння, а й осмислювати досвід інших людей, історичні та культурні події, розвивати критичне і креативне мислення. Усе це робить художній текст важливим інструментом як особистісного зростання, так і громадянського становлення.

У державних стандартах для кожного рівня загальної середньої освіти мовно-літературну галузь структурують чотири групи результатів навчання: усна взаємодія, письмова комунікація, робота з текстом, дослідження мовлення³.

Завдяки досягненню результатів усіх груп учнівство формує мовну картину світу, крізь яку сприймає довкілля, формує власну позицію, усвідомлює себе частиною суспільства та культури.

Крім розвитку ключової компетентності — вільне володіння державною мовою, мовно-літературна освітня галузь докладається і до формування всіх інших ключових компетентностей, сприяючи становленню людини з критичним мисленням, здатної оцінювати інформацію й ухвалювати обґрунтовані рішення. Це особливо важливо в сучасних умовах інформаційних війн і поширення пропаганди.

II. Мета мовно-літературної освітньої галузі

Відповідно до державних стандартів освіти метою вивчення української мови, літератур — української і зарубіжних, мов і літератур відповідних корінних народів і національних меншин є розвиток компетентних мовців і читачів / читачок із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою та (у разі відмінності) рідною мовою, шанують її й використовують у повсякденному житті та в інших сферах, а також читають інформаційні та художні тексти, зокрема класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних)⁴.

Опанування навчальних предметів / інтегрованих курсів мовно-літературної галузі допомагає учнівству стати грамотним, навчитися висловлювати власні думки, читати, розуміти й інтерпретувати тексти. Водночас мета галузі — виховати особистостей, які шанують українську мову, вільно нею спілкуються в повсякденні (в особистому й суспільному житті), усвідомлюють її значення для особистісного розвитку, нашої культури й державності.

³ У державних стандартах ці назви мають такі повні формулювання:

- взаємодія з іншими особами усно, сприймання і використання інформації для досягнення життєвих цілей у різних комунікативних ситуаціях;
- сприймання, аналіз, інтерпретація, критичне оцінювання інформації в текстах різних видів (зокрема художніх текстах, медіатекстах) та використання її для збагачення власного досвіду;
- висловлювання думок, почуттів і ставлень, письмова взаємодія з іншими особами, зокрема інтерпретація літературних творів українських і зарубіжних письменників; взаємодія з іншими особами у цифровому середовищі, дотримання норм літературної мови;
- дослідження індивідуального мовлення, використання мови для власної мовної творчості, спостереження за мовними та літературними явищами, проведення їх аналізу.

⁴ Узагальнене визначення, створене на основі визначень, запропонованих у Державному стандарті початкової освіти, Державному стандарті базової середньої освіти та Державному стандарті профільної середньої освіти.

Таблиця 1

Мета мовно-літературної освітньої галузі (за державними стандартами)	
Державний стандарт початкової освіти	Формування комунікативної, читацької та інших ключових компетентностей; розвиток особистості здобувачів та здобувачок початкової освіти із застосуванням засобів різних видів мовленнєвої діяльності; здатність спілкуватися українською мовою, мовами відповідних корінних народів і національних меншин для духовного, культурного і національного самовираження, користуватися ними в особистому і суспільному житті, міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей.
Державний стандарт базової середньої освіти	Розвиток компетентних мовців і читачів / читачок із гуманістичним світоглядом, які володіють українською мовою, читають інформаційні та художні тексти, зокрема класичної та сучасної художньої літератури (української та зарубіжних), здатні спілкуватися мовами корінних народів і національних меншин для духовного, культурного та національного самовираження та міжкультурного діалогу, для збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування ціннісних орієнтацій і ставлень.
Державний стандарт профільної середньої освіти	Розвиток компетентних мовців і читачів / читачок із гуманістичним світоглядом, які шанують українську мову, володіють українською мовою і використовують її в повсякденному житті та в професійних сферах, розуміють важливість української мови як національної цінності та важливого атрибута української національної і громадянської ідентичності, здатні спілкуватися рідною мовою (у разі відмінності від державної), іноземними мовами, читають інформаційні та художні тексти української і зарубіжних літератур для духовного, культурного і національного самовираження, міжкультурного діалогу, збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, творчої самореалізації, формування системи суспільно-державних (національних) цінностей України і ставлень, а також для подальшого професійного становлення, формування громадянської стійкості.

Таблиця 2

Мета мовно-літературної освітньої галузі для кожного циклу освіти

Початкова освіта	
1–2 класи (адаптаційно-ігровий цикл)	3–4 класи (основний цикл)
– Формування базових умінь слухання, читання, говоріння і письма;	– Удосконалення вміння читати з розумінням тексти різних типів;

– розвиток уміння висловлювати власні думки простими реченнями, переказувати короткі тексти; – розвиток інтересу до мови та літератури; – усвідомлення ролі мови як засобу спілкування і пізнання навколишнього світу.	– розвиток умінь створювати усні й письмові висловлювання відповідно до ситуації спілкування; – формування читацької культури, інтересу до дитячої літератури; – засвоєння базових мовних понять, розвиток уміння працювати з інформацією в текстах; – формування активної громадянської позиції.
Базова середня освіта	
5–6 класи (адаптаційний)	7–9 класи (базове предметне навчання)
– Формування здатності критично читати, аналізувати та інтерпретувати тексти різних жанрів; – розвиток умінь дискутувати, ставити запитання, аргументувати власну позицію; – удосконалення мовленнєвої культури, орфографічної та пунктуаційної грамотності; – усвідомлення важливості української мови як державної, толерантне ставлення до мовного розмаїття.	– Здатність аналізувати художні, публіцистичні, інформаційні та медіатексти; – формування вмінь академічного письма, підготовки презентацій, публічних виступів; – розвиток умінь співпрацювати в команді, використовувати мову як інструмент взаємодії; – усвідомлення ролі мови й літератури у формуванні культурної і громадянської ідентичності.
Профільна середня освіта	
10 клас (профільно-адаптаційний цикл)	11–12 класи (профільний цикл)
– Посилення здатності проводити аналіз і дослідження мовних і літературних явищ; – інтеграція мовно-літературних знань у проєкту та дослідницьку діяльність; – поглиблення вмінь писати есе, критичні огляди, рецензії; – усвідомлення мови як важливого чинника культурного й національного самовираження.	– Вивчення мови і літератури з урахуванням обраного профілю; – застосування української мови в академічному та публічному мовленні; – створення складних текстів (наукових, публіцистичних, художніх), дослідження мовних і літературних джерел; – усвідомлення значення мови як елемента державності та основи національної єдності.

III. Структура галузі

Структура мовно-літературної галузі відображена в державних стандартах — від початкової до старшої профільної школи. Для відстежування поступу розвитку учнівства на кожному із циклів можна використовувати орієнтири в парадигмі «Я-орієнтирів» (Таблиця 4).

Водночас для вчительства важливо системно бачити, яким має бути поступ учнівства в загальних і конкретних результатах навчання, які види навчальної діяльності можуть бути

помічними для напрацювання відповідних умінь. У державних стандартах зазначено орієнтири для оцінювання, спираючись на які педагог / педагогиня має змогу дібрати відповідні завдання до уроку, персоналізувати навчання відповідно до особливостей і потреб конкретного класу.

Усвідомлення вчителем / учителькою закономірностей поступу в мовно-літературній освіті є основою для ефективного формування компетентних мовців і читачів / читачок. Кожен наступний цикл навчання спирається на результати попереднього, поступово ускладнюючи вимоги до знань, умінь і ставлень учнів та учениць. Розуміння цієї динаміки розвитку, від формування елементарних комунікативних навичок у початковій школі до здатності здійснювати цілеспрямовану ефективну комунікацію в різноманітних навчальних і життєвих контекстах, дає змогу вчителю свідомо проєктувати освітній процес, добирати оптимальні методи та інструменти оцінювання, а головне — допомогти кожному учневі й кожній учениці розкрити свій потенціал, стати особистостями з багатим внутрішнім світом, здатними до самовираження та міжкультурної комунікації. Саме тому постійне професійне зростання вчительства, його обізнаність із сучасними тенденціями у методиці викладання мовно-літературних курсів є запорукою якісної освіти та успішного майбутнього учнівства.

Пропонуючи учнівству завдання на досягнення результатів у кожній із груп, учитель чи вчителька має можливість паралельно формувати ключові компетентності та наскрізні вміння, визначені в держстандартах, адже мета сучасної освіти — підготувати учнів та учениць до життя. Ознайомитися з реалізацією наскрізних умінь та компетентнісного потенціалу мовно-літературної галузі можна за таблицями.

У таблиці 5 наведено конкретні результати навчання, які відповідають ключовим компетентностям, що формуються на уроках мовно-літературної освітньої галузі на різних циклах навчання. Запропоновані результати є прикладами, які демонструють можливі варіанти реалізації компетентнісного підходу. Більш докладно компетентнісний потенціал мовно-літературної освітньої галузі розкрито у відповідних розділах державних стандартів освіти, де він представлений системно й комплексно.

У таблиці 6 наведено конкретні результати навчання, які відображають формування наскрізних умінь на уроках мовно-літературної освітньої галузі на різних циклах навчання. Запропоновані результати є окремими ілюстративними прикладами, які показують можливі шляхи розвитку наскрізних умінь, але не охоплюють усю різноманітність їхнього формування.

IV. Поточний стан і виклики освітньої галузі

Виклики в контексті реалізації мети мовно-літературної галузі можна поділити на ті, які спричинені внутрішніми особливостями й усталеною методичною традицією галузі, та ті, які спричинені зовнішніми чинниками (передовсім COVID-19 і широкомасштабне вторгнення) і не є унікальними для галузі.

Виклики, пов'язані з внутрішніми особливостями галузі.

1. Зосередженість системи викладання навчальних предметів мовно-літературної галузі на традиціях минулого (радянські практики).

Процес викладання української мови та літератур часто залишається прив'язаним до застарілих підходів, сформованих здебільшого ще в радянський період, не враховує змін, які відбуваються в суспільстві, розвитку науки, культури, а головне — світового досвіду. Це призводить до того, що під час викладання мовно-літературних дисциплін поширеними є:

— **граматикоцентричний підхід** замість комунікативного. Увага до мовних явищ домінує над опануванням практичних інструментів застосування мови. Наприклад, вивчити назви видів підрядних речень значно важливіше, ніж уміти їх конструювати й застосовувати в певних комунікативних ситуаціях, такий підхід тягнеться ще із 40-х рр. XX ст. Наслідком є акцент на механічному засвоєнні правил і термінів замість розвитку живої мовленнєвої практики, критичного мислення й уміння висловлювати власну позицію;

— **фокус на теорії й історії літератури** замість роботи над формуванням читацької компетентності. Знання жанру, відтворення умовних теми й ідеї за формулюваннями з

підручників важливіші за вміння сприймати, інтерпретувати прочитане й висловлювати своє ставлення до нього. Як наслідок — пріоритетність канонічних текстів і єдино правильної інтерпретації, що зводить читання до запам'ятовування «правильних відповідей», а не до особистісного сприйняття та діалогу з твором.

На заваді якісному викладанню стоять:

— **ідеалізація світу в навчальних матеріалах підручників і недостатня інтеграція сучасних явищ:**

- мовних, зокрема сленгу, діалектів, цифрової комунікації;
- соціальних, зокрема тем гендерної рівності, людей з особливими освітніми потребами, цькування (тематика текстів здебільшого залишається в межах «рафінованого» змісту, багато тем досі є неофіційним табу через усталену традицію);

— **слабкий зв'язок програм і навчальних матеріалів з потребами сучасного учнівства.** Замість розвитку здатності вести дискусії, розв'язувати конфлікти, висловлюватися в багатокультурному середовищі тощо, традиція досі вимагає заучування та відтворення знань без розуміння їх практичної користі. Мова та література має стати практичним інструментом для життя. Більше практичних ситуацій, різноманітних текстів, дискусій та обговорень, аби формувати здатність відповідати комунікативним вимогам багатокультурного суспільства, здатність висловлюватися впевнено без агресії, вміння висловлювати принципову незгоду з іншою особою за допомогою інструментів ненасильницької комунікації.

Досвід війни також актуалізував необхідність замислитися про методику роботи із формування історичної пам'яті та пошани, алгоритмів комунікації щодо чутливого мовлення. Відновлення України потребує нових інструментів для роботи (щодо переконань, розв'язання конфліктів тощо). Необхідні нові акценти в розвитку мовленнєвої компетентності дітей і підлітків з погляду ненасильницької комунікації, формування культури осмислення й обговорення чутливих і контроверсійних питань минулого і сучасності, взяття до уваги травматичного досвіду суспільства в різних вимірах і визначення мови як національного, політичного та громадянського маркера.

Важливо, що на рівні державного стандарту кожного з освітніх рівнів можливості для подолання цих викликів закладено повною мірою, однак на практиці реалізація закладеного залишається декларативною. Проблема поглиблюється з кожним наступним «документом». На рівні модельних навчальних програм, наприклад, «мовна лінія» має абсолютну перевагу над мовленнєвою, а в наступній ланці — підручниках — до цього додається ще й корпус усталених роками методик і формулювань, як-от визначення мовного явища в завданні з «нарізаних» речень (така форма завдання тягнеться ще з 50-х рр. ХХ ст. і не є продуктивною, адже такі речення найчастіше не пов'язані за змістом, а їхній стиль часто надто обтяжений художніми засобами й мало зрозумілий учнівству). У підручниках досі вкрай мало завдань компетентнісного типу. Детальніше про недостатність сучасних форм і методів у навчальних матеріалах можна почитати в окремих звітах⁵.

З огляду на те, що державні стандарти формують широку рамку, особливу увагу варто приділити якісному створенню та експертизі модельних навчальних програм, навчальних програм, підручників і навчальних посібників. Вимоги державних стандартів у різних програмах і матеріалах ураховано дуже непослідовно, що свідчить, про необхідність удосконалення критеріїв та процедур здійснення експертизи. Ще одним аспектом, що може істотно вплинути на якість навчальних матеріалів, є цільова робота з розробниками, експертами та рецензентами: впровадження навчання авторів, експертів і рецензентів, ознайомлення їх із зарубіжним передовим досвідом, укладання практичних додатків до державних стандартів з практичними порадами тощо.

⁵ Національний звіт за результатами міжнародного дослідження якості освіти PISA-2022 / кол. авт. : Г. Бичко (осн. автор), Т. Вакуленко, Т. Лісова, М. Мазорчук, В. Терещенко, С. Раков, В. Горох та ін. ; за ред. В. Терещенка та І. Клименко ; Український центр оцінювання якості освіти. Київ, 2023. 395 с.

Окремим напрямом має бути реалізація комунікаційної кампанії із цього приводу і з учительством, адже брак комунікації часто призводить до хибної думки про те, що застарілі практики, описані у викликах вище, можливі й ефективні. Зведені результати вибору вчителями / учительками підручників свідчать про неготовність педагогів / педагогинь змінювати усталену впродовж багатьох років практику викладання. Як наслідок, інтегровані курси та нові навчальні матеріали до них вкрай рідко обираються для викладення закладами освіти⁶.

Доречною може бути практика формування чітких критеріїв для авторів модельних програм щодо глибини занурення в тему в кожному конкретному класі або циклі (наприклад, у 6 класі учень / учениця мають досягнути рівня «Я можу пояснити, чому в поданому реченні треба вжити іменник у формі знахідного, а не родового відмінка»), рамкові рекомендації щодо, наприклад, максимально допустимої кількості художніх текстів на рік та і загалом оновлення підходів до створення програм і навчальних матеріалів, аби в центрі були набуті вміння, а не кількість відтворених термінів і понять.

На рівні матеріалів у підручниках так само спостерігається домінування традиційних підходів без урахування всього спектру результатів навчання з державних стандартів. Наприклад, критичною є ситуація із завданнями до групи 1 (усна взаємодія), що передбачає доступ до текстів для слухання. Це мав би бути спектр завдань із записами живого мовлення, подкастів, радіосфірів тощо. Натомість лише поодинокі підручники з української мови та інтегровані курси мають завдання такого типу — абсолютна ж більшість їх не має взагалі.

2. Перевантаженість змісту програм і навчальних матеріалів мовно-літературної галузі.

Ще до реформи НУШ учительство зазначало, що програми мовно-літературної галузі переобтяжені⁷. Непоодинокими були дискусії про кількість творів, які треба прочитати за рік, або кількість мовних тем, які треба опанувати за рік з української мови. Після початку реформи НУШ і затвердження нових програм стало очевидно, що пропоновані документи не стали менш насиченими — натомість виклик посилюється. Тобто обсяг матеріалів фактично збільшився, порівняно з тим, який був до реформи. Замість зорієнтуватися на компетентнісні завдання, модельні програми і, як наслідок, підручники переобтяжені вивченням мовної та літературної теорії, хоча у держстандартах передбачені й інші компоненти: «Комунікація», «Інформація», «Текст», «Літературний твір».

У програмах НУШ з української мови для 6 класу (узагальнено 2 модельні навчальні програми) фігурують понад 150 мовних термінів на 140 уроків (тобто більше ніж один термін на урок). За рік учні та учениці мають опанувати теорію, пов'язану з будовою слова, орфографією, словотвором, частинами мови (іменник, прикметник, числівник і займенник). Водночас кількість творів з літератури, які потрібно опрацювати за рік, лежить у діапазоні 40–45 на 70 годин. Тобто здебільшого це один новий твір на кожен урок. Подібна практика не притаманна іншим освітнім системам. Наприклад, у додатку до національної програми з англійської мови від Департаменту освіти Англії зазначена чітка рамка термінів і понять на кожен навчальний рік — у середньому це до 15 мовних термінів на рік, тобто в десять разів менше, ніж в українських програмах⁸.

Кількість термінів, складність лексики навчальних матеріалів, припустимий рівень абстрактності, тематика й обсяг текстів для кожного віку — аспекти, які потребують додаткового дослідження з допомогою когнітивістів і фахівців із психоемоційного розвитку для того, аби створення програм відбувалося на основі чітких наукових даних. У світовій практиці є приклади того, як такі наукові дані імплементують в освітні документи задля конкретизації рівня складності чи відсоткового співвідношення різних текстів. Наприклад, у

⁶ Див. протоколи вибору підручників НУШ на офіційних сайтах Інституту модернізації змісту освіти та Українського інституту розвитку освіти (5–8 класи).

⁷ «Нова українська школа» в 5–6-х класах: виклики впровадження / кол. авт.: І. Пасько, П. Бондаренко, В. Божинський; за ред. Галини Тигиш; ГО «Смарт освіта». Київ, 2024. 190 с.

⁸ Appendix 2. Vocabulary, grammar and punctuation.

державних стандартах США⁹ можна знайти інформацію про відсоткове співвідношення художньої та нехудожньої літератури на уроках англійської. Так само в цих документах показано на прикладі конкретної теми, як може наростати складність опрацьованого тексту від класу до класу.

Здебільшого такі орієнтири уточнюють або 1) у додатках до стандартів (приклад зі США), або 2) у тексті самого стандарту (наприклад, у французькому стандарті фігурують такі формулювання, як «у 6 класі учень / учениця повинен / повинна читати текст обсягом 10–20 рядків, підтримуючи зоровий контакт з аудиторією»¹⁰, або 3) в окремих інструктивних документах.

Надмірна кількість творів у програмах з літератури на рік неодноразово викликала нарікання з боку вчительства (за результатами фахової дискусії в межах політики «Освіта для життя» під час «Мовно-літературного кола», що відбулося 20 лютого 2025 року в м. Києві, а також на основі матеріалів статті Ірини Пасько¹¹), адже учнівству здебільшого виділено 2–3 уроки на опрацювання одного тексту, що є вкрай недостатнім для формування вміння вдумливого читання та аналізу тексту. Аби уникнути цього перевантаження, варто переосмислити принципи організації мовно-літературної освіти. Наприклад, усталений історико-хронологічний підхід у вивченні літератури неunikнено передбачає наявність текстів кожного періоду задля цілісності відображення історико-літературного процесу. Це спричиняє потребу опрацювати якомога більшу кількість текстів за виділену кількість годин. Звісно, такий підхід може мати місце під час поглибленого вивчення літератури на профільному рівні, проте не завжди є продуктивним на етапах формування загальної читацької компетентності учнівства на рівні базової середньої освіти.

Натомість, щоб мати можливість глибше й триваліше працювати з текстами, **більш ефективними є концентричний, тематичний або жанровий підходи**. За концентричного підходу в початковій школі можна ознайомити учнівство із жанром казки, у базовій — почитати конкретні казки й попрацювати з текстами, у профільній — опрацювати теорію казки, її роль у культурі та історію розвитку в різних країнах. Якщо ж обирати тематичний або жанровий підходи, можемо пропонувати набір текстів для певного віку, об'єднаних за темою чи жанром. Усі ці підходи є більш вільними структурно й дають змогу запропонувати ту кількість і складність текстів, які є відповідними для певного віку. Вони продуктивні для створення програм з достатньою кількістю годин для опрацювання текстів у класі. У такому разі 10–15 художніх текстів на рік є оптимальною кількістю. Водночас мінімальний набір знакових канонічних текстів української літератури задля збереження фокуса на формування національної ідентичності можна рекомендувати на рівні держстандартів або додатків до них (подібний досвід спостерігаємо в Польщі).

Разом із художніми текстами в програмах повинні бути належним чином висвітлені медіатексти, тому доречним буде продовження й розширення цієї практики.

У цьому контексті плідною видається практика укладання документів на зразок «Revised Publishers' Criteria for the Common Core State Standards in English Language Arts and Literacy, Grades 3–12»¹². Цей керівний документ укладений спеціально для видавців, авторів навчальних матеріалів, вчительства й має на меті конкретизувати критерії створення навчальних матеріалів із чіткою відповідністю Державному стандарту США. Саме на рівні цього документа уточнено складність текстів, тематику, види завдань та інші практичні аспекти, яких критично не вистачає в українській системі освітніх документів. Для української

⁹ Common Core State Standards for English Language Arts & Literacy in History/Social Studies, Science, and Technical Subjects.

¹⁰ Ressources d'accompagnement du programme de français au cycle 3.

¹¹ Пасько, І. (2024). Аналізуємо програми із зарубіжної літератури для 5–9-х класів: що змінилося. Інтернет-портал «НУШ».

¹² Revised Publishers' Criteria for the Common Core State Standards in English Language Arts and Literacy, Grades 3–12.

системи потрібні дослідження, об'єктом у яких будуть реалії України, особливості української мови та інша специфіка національного контексту.

Виклики, пов'язані із зовнішніми чинниками.

1. Освітні втрати та нерівність доступу до якісної освіти.

Нова реальність в Україні така, що, окрім системних викликів, не залежних від поточного контексту, є ще й ті, які поглиблює війна. Освітні втрати, відсутність доступу до освіти в громадах, що постраждали від війни, і як наслідок — нерівний доступ до освіти загалом. Представники громадського сектору, який активно допомагає закладам освіти з подоланням освітніх втрат¹³, окреслили проблеми щодо якості опанування програмового матеріалу: наприклад, учні й учениці не можуть прочитати й зрозуміти текст на два абзаци в 5 класі, мають великі проблеми з письмовою відповіддю на відкрите запитання за текстом у 7 класі¹⁴ тощо. Ці висновки цілком корелюють і зі згаданими попередньо результатами PISA, і з результатами загальнодержавного зовнішнього моніторингу якості освіти в умовах воєнного стану: «Складними для шестикласників виявилися завдання на читання й розуміння тексту. Очевидною є нагальна потреба в надолуженні незасвоєного ще з початкової школи матеріалу для успішного навчання на наступних освітніх рівнях загальної середньої освіти»¹⁵.

В Україні середній показник читацької компетентності становить 374 бали, що суттєво нижче за середній показник країн ОЕСР (476 балів). Лише 54 % українських 15-річних підлітків продемонстрували мінімальний, базовий, рівень читацької грамотності. Водночас особливо помітна відмінність у результатах залежно від соціально-економічного статусу родин учнів та учениць, що вказує на поглиблення освітньої нерівності. Ситуація з доступом до освіти під час війни¹⁶ ніяк не сприяє тому, щоб результати наступного дослідження PISA-2026 стали кращими. Якщо вже у 2022 році українське учнівство на 2,5 роки відставало від своїх європейських однолітків у читанні, то на майбутні кілька років ситуація може стати ще гіршою. Конкретизуючи викладене вище, важливо наголосити на таких аспектах цього виклику:

— **відсутність системних алгоритмів подолання освітніх втрат.** У масовій практиці відсутнє якісне використання механізмів діагностики та індивідуалізованого супроводу учнів та учениць, які мають прогалини в знаннях і вміннях. Підтримка обмежується фрагментарними заходами (наприклад, додаткові заняття), які не формують стійких освітніх траєкторій відновлення знань;

— **низький рівень сформованості читацької грамотності серед учнівства.** Орієнтація на традиційний канон і брак сучасних текстів у програмах не сприяють формуванню читацького інтересу. Учні та учениці нечасто мають змогу працювати із творами, що відображають проблематику та мову сучасного світу.

— **недостатньо ефективний рівень реалізації державної політики щодо бібліотек, зокрема цифрових.** По-перше, ідеться про необхідність регулярного оновлення фонду шкільних бібліотек сучасною і цікавою літературою, адже бібліотеки здебільшого не оновлюються відповідно до змін у літературному процесі й читацьких потреб учнівства. Унаслідок цього діти й підлітки часто не мають доступу до різноманітного, актуального літературного контенту, зокрема до підліткової літератури, творів сучасних українських авторів, новітньої перекладної літератури, коміксів, графічних романів тощо. По-друге, критичною відчувається нестача офіційних цифрових ресурсів, на яких учнівство може

¹³ Можливості надолужити освітні втрати з української мови пропонують різні громадські організації та благодійні фонди: є автономні онлайн-ресурси (ВШО, «Повір»), офлайн-активності (напр., «Освітній суп» від «Навчай для України», програми від «МріїДії», БФ savED тощо), табори (від «GoGlobal» та ін.).

¹⁴ Узагальнення за результатами опитування 13 000 учнів та учениць методистами програми надолуження освітніх втрат від БФ savED.

¹⁵ Загальнодержавне моніторингове дослідження якості освіти у закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану (2023). Бриф.

¹⁶ Див. детальні дані в дослідженнях, на зразок, дослідження першого та другого років війни БФ savED, «Освіта під час війни: досвід українських шкіл» від «ОсвітАналітики» тощо.

легально читати електронні версії книжок, переглядати відео, опрацьовувати медіатексти. Цей аспект надзвичайно важливий також у контексті розміщення електронних матеріалів до підручників. Нині практика електронних додатків до підручників не впорядкована, кожне видавництво обирає свою платформу, через що в одного учня чи однієї учениці може бути потреба в реєстрації на більш ніж десятках електронних платформах, аби опрацьовувати матеріали до уроків.

2. Небезпека втрати зв'язку з національними мовно-літературними програмами (учнівство за кордоном).

Вимушений виїзд за кордон після початку широкомасштабного вторгнення став новим викликом для всієї системи освіти. Станом на січень 2025 року понад 355 тисяч українських дітей, які проживають за кордоном, дистанційно навчаються також і в Україні¹⁷. Це створює додаткове навантаження на учнів та учениць, тому багато сімей роблять вибір на користь закордонних закладів освіти. Однак упровадження українознавчого компонента, що передбачає вивчення українськими дітьми за кордоном української мови й літератури, історії за спеціальними програмами, допомогло надолужити втрати та зберегти зв'язок учнівства з Україною.

Та все ж залишається виклик втрати українським учнівством за кордоном власного мовного середовища, виклик призупинення вивчення української мови як успадкованої. На рівні національної політики залишається багато відкритих питань: ті країни, які запроваджують можливість обрати українську як другу іноземну в школі (Німеччина, Польща) потребують відповідних інструментів: затверджені програми, навчання вчителів та вчительок, підручники / посібники; ті учні та учениці, які перебувають у країнах, де немає можливості обрати українську як другу іноземну, так само повинні отримувати максимальну підтримку.

Таблиця 3

Пропоновані рішення на основі вищезазначених викликів

Виклик	Можливі рішення	Пояснення
1. Зосередженість системи викладання навчальних предметів мовно-літературної галузі на традиціях минулого (радянські практики)	Врівноваження теоретичного й прикладного компонентів навчання	Фокус на комунікативному підході у вивченні мовних явищ замість механічного засвоєння правил і термінів (більше практичних завдань на застосування мови: моделювання життєвих ситуацій, обговорення, створення проєктів, власних текстів різних жанрів тощо). У літературі головним має стати формування читацької компетентності замість фокуса на теорії й історії літератури. Додавання до матеріалів актуальних, сучасних для дітей і підлітків тем та форматів завдань: тексти в соціальних мережах, інтерв'ю, дебати, блоги, які ілюструють живе мовлення. У літературі — більше текстів на важливі соціальні теми (війна, ідентичність, екологія, права людини).
	Системне оновлення	Оновлення модельних програм і підручників з послідовним відстеженням

¹⁷ За даними на запит медіа «Нова українська школа».

	модельних програм і підручників, цифровізація контенту	їхньої відповідності державним стандартам та з урахуванням зміни акцентів у змісті матеріалів (див. п. 1). Створення електронних додатків до підручників, додаткових цифрових рішень, наприклад, на платформі ВШО, що розширюють доступ до актуальних навчальних матеріалів учнівству та учительству в умовах дистанційного навчання.
	Реалізація нових стратегій навчання вчительства	Систематичне залучення вчительства до міжнародних програм обміну, створення та впровадження навчання вчителів та вчительок української мови й літератур щодо зміни акцентів у змісті матеріалів (див. п. 1), а також сучасних методик (наприклад, розвиток навичок ненасильницької комунікації, критичного мислення, емоційного інтелекту).
	Відкрите обговорення чутливих тем та чіткі алгоритми формування культури пам'яті	Розроблення методичних рекомендацій щодо роботи з темами війни, втрат, культурної пам'яті та ідентичності. Навчання дітей і підлітків технік ненасильницького спілкування, уміння вести дискусії без агресії.
2. Перевантаженість змісту програм і підручників	Укладання помічних додатків для авторів модельних навчальних програм, підручників і посібників. Налагодження ефективної комунікації стосовно важливості зміни підходів.	У таких документах мають бути зафіксовані рішення, які є ключовими для уникнення перенасичення програм матеріалом: вибір принципу організації мовно-літературної освіти (як-от підхід у вивченні літератури — історико-хронологічний чи жанровий), кількість тем, мінімальний канон тощо. До цієї роботи доречно залучити психологів з метою врахування вікових та психологічних особливостей учнівства. Можлива синхронізація програми з 1 по 12 класи: з рамковими темами в розрізі наскрізного поступу їхнього вивчення. Запровадження обов'язкової вимоги до модельних програм: наприклад, 1–2 мовні теми на місяць та фокус на мовленнєвій діяльності. Дослідження й визначення норми щодо кількості термінів, складності лексики, тематики й обсягу текстів для кожної вікової групи. Рекомендовано обмежити кількість літературних творів до 10–15 на рік (за принципом «якість читання важливіша за

		кількість»).
	Запровадження системної взаємодії з авторами модельних програм, підручників і посібників	Запровадження системного навчання для авторів підручників та експертів-рецензентів, яке б містило теми щодо методики створення сучасних матеріалів, знайомило б із міжнародним досвідом. Розроблення та впровадження системи мотивування нових авторських колективів до процесів створення програм і матеріалів (навчально-методичних комплектів для вчительства та учнівства).
	Підтримання вчительства в розвитку вмінь здійснювати оцінювання на компетентнісній основі відповідно до груп результатів держстандарту	Здійснення комунікаційної кампанії щодо нової системи оцінювання: впровадження регулярних роз'яснень, майстерок, системної методичної підтримки.
	Посилення компетентнісної спрямованості завдань підсумкових оцінювань (ДПА / ЗНО (НМТ)) та комунікування цих змін	Розроблення та пілотування нових зразків компетентнісних завдань відповідно до принципів НУШ із фокусом на практичні вміння: аналіз текстів, аргументацію, комунікацію. Здійснення послідовної комунікаційної підтримки новацій у системі підсумкових оцінювань та моніторингу.
3. Освітні втрати та нерівність доступу до якісної освіти	Системна робота з подолання освітніх втрат	Систематизування практик громадського сектору щодо діагностики та подолання освітніх втрат, запровадження методичних напрацювань та цілісних інструментів оцінювання. На основі результатів описаної вище діяльності видати рекомендації щодо результатів навчання, які потребують особливої уваги.
	Масштабування практик «читання для розуміння»	Активне впровадження програми на кшталт «Читаємо разом». Ініціювання клубів читання в школах. Уведення в програми коротких сучасних текстів для регулярного тренування навичок усвідомленого читання.
	Підтримка вчительства в	Здійснення державного замовлення на гранти для створення мікропроектів:

	громадських ініціативах	мобільні бібліотеки, курси читання для дітей із постраждалих регіонів, дистанційні клуби підтримки з української мови та літератури.
	Урахування травматичного досвіду в навчанні	Уведення елементів психоемоційної підтримки через літературні твори, есе, рефлексивні практики на уроках (на основі методик trauma-informed teaching).
	Розширення фондів бібліотек та створення офіційних цифрових сховищ	Наповнення фондів шкільних бібліотек сучасною літературою. Створення онлайн-бібліотек для учнівства та вчительства.
4. Втрата зв'язку з національними мовно-літературними програмами	Утвердження позицій української мови як складника українознавчого компонента для учнівства за кордоном	Реалізація посиленої промоції щодо долучення до вивчення українознавчого компонента для учнівства за кордоном, впровадження сучасних методів і практик для підвищення привабливості цих курсів, загальне стратегічне координування з боку держави подібних освітніх ініціатив у громадському секторі (зокрема надання можливості скласти іспити з різних предметів українською мовою).
	Затвердження програм і розроблення підручників для вивчення української мови як успадкованої для тих, хто виїхав за кордон.	Визначення модельних програм, рекомендованих підручників і посібників, які можуть використовувати в школах інших країн під час вивчення української мови як успадкованої. Посилення співпраці між міністерствами освіти та імплементаційними командами країн, де цю практику запроваджено (Німеччина, Польща).

**Я-ОРІЄНТИРИ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ
(УКРАЇНСЬКА МОВА, УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНІ ЛІТЕРАТУРИ)**

Адаптаційно-ігровий цикл навчання (1–2 класи)	Основний цикл навчання початкової освіти (3–4 класи)	Адаптаційний цикл базової середньої освіти (5–6 класи)	Цикл предметного навчання базової середньої освіти (7–9 класи)	Профільна середня освіта (10–12 класи)
Я знаю:				
українську абетку, звуки й букви, основи звукового аналізу	будову тексту (зачин, основна частина, кінцівка), види текстів (розповідь, опис, міркування)	що мова є засобом спілкування, пізнання світу та самовираження	основні норми української літературної мови та правила їх використання	основні характеристики інформації: достовірність, повнота, неупередженість, актуальність, культурний контекст
як будуються речення, де ставиться крапка, знак питання, знак оклику	як слова допомагають будувати речення і висловлювати думки	основні одиниці мови та їхні функції в спілкуванні	всі частини мови, їхні морфологічні особливості	принципи академічної доброчесності, авторського права, розпізнавання маніпуляцій та фейків
який вигляд має книжка (назва, автор / авторка, ілюстрації)	що таке тема й основна думка тексту	будову слова й засоби словотвору	всі типи простих і складних речень, пунктограми в них	особливості мовних рівнів, мовної норми та її варіативності в історико-культурному контексті
що таке текст, слово, речення	типові мовні конструкції для усного й письмового спілкування в різних ситуаціях	групи лексики	ключові етапи розвитку української літератури, основні факти з життєпису видатних письменників / письменниць та зміст вивчених творів	ключові поняття стилістики, жанрів, напрямів, течій, родів літератури, авторські стилі
основні правила поведінки під час спілкування, читання й письма	що в художньому тексті можуть бути особливі слова й вирази, які допомагають яскраво	іменні частини мови та їхні морфологічні ознаки	мистецькі напрями XVI–XIX ст.	типологію текстів (медіатекст, гіпертекст, множинні, структуровані / неструктуровані тексти

	описати героїв, предмети чи події			тощо)
		основні синтаксичні одиниці	зображувально–виражальні засоби художніх творів	елементи комунікативної ситуації, мету й типи комунікації, стратегії спілкування
		члени речення та способи їх визначення	особливості різних стилів і жанрів мовлення та літератури	способи передавання інформації, особливості вербального та невербального впливу
		вивчені жанри мовлення		
		правила спілкування		
		типи й стилі мовлення		
		структуру текстів різних типів мовлення		
		основні жанри літературних творів та їхні особливості		
		основні види лірики		
		основні види тропів		
Я розумію:				
про що йдеться у простому тексті	як мова формує думку, впливає на ставлення й емоції	важливість володіння українською мовою для особистого розвитку та успішної комунікації	значення мови та літератури у формуванні національної свідомості та культурної ідентичності	взаємозв'язок між мовою, культурою, суспільством та особистістю
що різні тексти мають різну мету: розповісти,	роль кожного учасника й учасниці в спілкуванні	роль літератури у формуванні	вплив художніх засобів на сприйняття тексту та його	роль комунікації в побудові взаємин і

повідомити, зворушити	та важливість дотримання мовленнєвого етикету	світогляду та моральних цінностей	емоційний вплив на читача	досягненні порозуміння
чому важливо слухати й дотримуватись мовленнєвого етикету	коли у тексті повідомляють факти, а коли висловлюють думки			функції тексту в різних комунікативних ситуаціях і соціальних контекстах
послідовність подій у тексті та зв'язки між ними	як будувати зв'язне висловлювання і пояснити свою думку зрозуміло для інших			особливості сприйняття та інтерпретації художнього твору залежно від читачького досвіду
				вплив інформаційного середовища на формування світогляду та етичних орієнтирів
Я можу:				
читати вголос і про себе короткі тексти літературного й інформативного характеру	уважно слухати, зосереджуватись на змісті й ставити уточнювальні запитання	спілкуватися українською мовою в різних ситуаціях, дотримуючись норм мовленнєвої культури	аналізувати та інтерпретувати складні тексти, визначати їхню тему, ідею, проблематику та художні засоби	шукати, критично оцінювати та інтерпретувати інформацію, враховуючи її джерело, мету та контекст
слухати і розуміти висловлювання, переказувати прослухане	вести діалог, коректно висловлювати згоду чи незгоду	розрізняти факти й судження	перевіряти інформацію з різних джерел, дотримуватися академічної доброчесності	створювати тексти різних типів, жанрів і стилів відповідно до комунікативного завдання
ставити запитання до тексту й відповідати на них	читати тексти різних жанрів, розуміти зміст, встановлювати послідовність подій	перевіряти інформацію	застосовувати правила орфографії та пунктуації	моделювати комунікативні ситуації, використовувати комунікативні стратегії, протистояти маніпуляціям
описувати предмет,	добирати заголовок до	правильно	аргументовано	використовувати мовні

подію або героя простими реченнями	тексту й переказувати його близько до тексту та у творчій формі	оформляти на письмі речення з пунктограмами «Тире між підметом і присудком», «Розділові знаки при однорідних членах речення», «Розділові знаки в складному реченні» (елементарні випадки), «Розділові знаки при прямій мові та діалозі»	висловлювати власну думку щодо прочитаного чи почутого, брати участь у дискусіях	засоби з урахуванням стилістичної доцільності та комунікативного наміру
брати участь у діалозі, підтримувати розмову	аналізувати вчинки персонажів, висловлювати ставлення до них	читати, аналізувати та інтерпретувати тексти різних жанрів, висловлювати власну думку щодо прочитаного	створювати різножанрові письмові та усні висловлювання, дотримуючись норм української мови та враховуючи комунікативну ситуацію	аналізувати літературні твори в їхніх соціокультурному та естетичному контекстах
писати літери, слова, речення, короткі зв'язні висловлювання	писати тексти різних типів (опис, розповідь, міркування) з дотриманням структури	визначати тему, основну думку тексту		вести публічну комунікацію (дискусії, виступи, співбесіди) з дотриманням мовленнєвого етикету
добирати слова для вираження власних думок і почуттів	редагувати й удосконалювати власний текст	визначати мікротеми, складати план		застосовувати цифрові інструменти для створення й поширення текстів, дотримуючись етики онлайн-взаємодії
охайно оформлювати письмову роботу, дотримуючись правил каліграфії	користуватись довідковими матеріалами з допомогою вчителя /	створювати усні та письмові висловлювання з урахуванням мети,		

	вчительки	ситуації спілкування та адресата		
		характеризувати персонажа на основі його вчинків		
		визначати й пояснювати елементарні зображувально-виражальні засоби в художніх текстах		
		обґрунтовувати власну думку щодо прочитаного / почутого		
Я відчуваю:				
героїв твору та можу їх описати	емоційну глибину художнього тексту	емоційний вплив літературних творів та можу співпереживати їхнім героям	естетичне задоволення від знайомства з найкращими зразками української та світової літератури	вплив художнього слова на емоційний і духовний стани
задоволення від читання книжок і спілкування	задоволення від точного й влучного висловлення думки	потребу в самовираженні через мовлення та творчість	потребу в самостійному читанні та пізнанні нових літературних творів	задоволення від осмисленого читання, відкриття нових сенсів у текстах
коли мовлення звучить гармонійно і ввічливо	красу мови у творах та в усному мовленні			потребу виражати думки точно, образно й виразно в різних комунікативних ситуаціях
				різницю між щирим, маніпулятивним та

				формальним повідомленням
				емоційну реакцію на тексти (літературні, медійні), здатність до емпатії з героями та авторами
Я ціную:				
книжки як джерело знань і задоволення	різноманітність мовних і літературних творів	красу та багатство української мови	внесок українських письменників у світову культуру	мову як національну цінність та важливий інструмент особистісної самореалізації
думку співрозмовника / співрозмовниці	читання як засіб пізнання, розваги, розвитку	культурну спадщину українського народу, відображену в слові	різноманітність літературних жанрів та стилів, їхню роль у відображенні багатогранності людського досвіду	літературу як спосіб пізнання світу, формування світогляду та моральних орієнтирів
старанність у мовленні, читанні й письмі	точність, логічність і доброзичливість у спілкуванні			естетичну цінність художніх творів, глибину авторських смислів, стильову самобутність
	працю автора / авторки, власну і чужу думку			високу культуру мовлення, комунікаційну ввічливість і дотримання норм етичного спілкування
				індивідуальний вибір текстів для читання, осмислене ставлення до читацького досвіду

**РЕАЛІЗАЦІЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ
(УКРАЇНСЬКА МОВА, УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНІ ЛІТЕРАТУРИ)**

Ключові компетентності	Адаптаційно-ігровий цикл навчання (1–2 класи)	Основний цикл навчання початкової освіти (3–4 класи)	Адаптаційний цикл базової середньої освіти (5–6 класи)	Цикл предметного навчання базової середньої освіти (7–9 класи)	Профільна середня освіта (10–12 класи)
Вільне володіння державною мовою	Сприймає усне повідомлення, розуміє зміст [2 МОВ 1.1.1]. Виразно читає, розуміє прочитане [2 МОВ 2.2.3]. Пише слова і речення за зразком [2 МОВ 3.1.1].	Підтримує діалог [4 МОВ 1.1.2]. Створює прості письмові тексти [4 МОВ 3.1.2]. Створює тексти різних жанрів [4 МОВ 3.1.3].	Обстоює власну позицію щодо почутого повідомлення [6 МОВ 1.6.2]. Створює та презентує прості тексти на визначену тематику [6 МОВ 3.1.2]. Формулює висновки на основі аналізу тексту [6 МОВ 2.2.7-1].	Логічно і послідовно презентує власну думку з аргументами [9 МОВ 1.6.1-1]. Створює і презентує тексти з урахуванням мети та адресата [9 МОВ 3.1.2-1].	Обґрунтовано висловлює думку усно і письмово [12 МОВ 2.3.1]. Інтерпретує тексти різних типів, розпізнає підтекст [12 МОВ 2.2.1].
Здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами	Використовує мовні засоби відповідно до ситуації [2 МОВ 1.1.2]. Проявляє повагу в мовленні [2 МОВ 1.3.1].	Веде діалог з урахуванням позиції співрозмовника [4 МОВ 1.3.2]. Формулює ідеї з урахуванням контексту [4 МОВ 1.1.3].	Використовує вербальні та невербальні засоби для ефективної комунікації [6 МОВ 1.7.1-1].	Адаптує мовлення відповідно до ситуації спілкування [9 МОВ 1.7.1-1].	Адаптує висловлювання відповідно до контексту [12 МОВ 2.3.5-1]. Створює вторинні тексти на основі художніх / медіатекстів [12 МОВ 4.2.1-1 П].

Математична компетентність	Структурує речення у зв'язний текст [2 МОВ 3.2.2]. Встановлює причинно-наслідкові зв'язки в тексті [2 МОВ 2.2.2].	Добирає аргументи, дотримується логіки висловлення [4 МОВ 2.2.6]. Структурує текст відповідно до мети [4 МОВ 3.2.2].	Розрізняє факти, судження й аргументи [6 МОВ 1.4.6].	Формулює висновки логічно й послідовно [9 МОВ 2.2.7-1].	Дотримується логічної структури у побудові тексту [12 МОВ 2.3.3-1]. Аналізує, розрізняє факти й судження, що формує основи логічного мислення [12 МОВ 2.2.1-1].
Компетентності в галузі природничих наук, техніки й технологій	Орієнтується в інформативному тексті (наприклад, опис явищ) [2 МОВ 2.1.2]. Розрізняє факти й оцінки у текстах [2 МОВ 2.2.5].	Формулює висновки на основі аналізу [4 МОВ 2.2.7-1]. Працює з інформаційними текстами [4 МОВ 2.1.4].	Використовує джерела інформації для розв'язання завдань [6 МОВ 2.5.2-1].	Критично аналізує джерела інформації [9 МОВ 2.5.3-1].	Самостійно обирає інформацію для пізнання та саморозвитку [12 МОВ 2.5.1].
Інноваційність	Пише прості креативні тексти (казка, оповідання) [2 МОВ 3.1.3]. Пропонує власні ідеї, відповідає творчо на запитання [2 МОВ 1.6.1].	Створює креативні тексти (казки, оповідання) [4 МОВ 3.1.4]. Обстоює власну позицію, проявляє оригінальність [4 МОВ 1.6.2].	Творчо використовує мовні засоби [6 МОВ 4.2.1-1].	Досліджує авторський стиль, вдосконалює власне мовлення [9 МОВ 4.2.4-1].	Експериментує зі стилем [12 МОВ 2.3.2-1]. Змінює комунікативну стратегію відповідно до ситуації [12 МОВ 4.2.2-1].
Інформаційно-комунікаційна компетентність	Знаходить потрібну інформацію в тексті [2 МОВ 2.2.1]. Визначає тип і призначення тексту	Користується довідковою літературою [4 МОВ 2.2.4]. Використовує	Ефективно використовує інформаційні ресурси [6 МОВ 2.5.1-3].	Добирає та аргументує достовірні джерела [9 МОВ 2.5.2].	Прогнозує ефект комунікації, враховує контекст [12 МОВ 2.3.4]. Працює з цифровими

	[2 МОВ 2.1.3].	різні джерела інформації для побудови висловлювання [4 МОВ 2.1.5].			текстами та медіа [12 МОВ 4.2.1-1].
Навчання впродовж життя	Визначає головну думку тексту [2 МОВ 2.2.4].	Самостійно редагує текст [4 МОВ 3.2.3]. Аналізує зміст прочитаного, прогнозує розвиток подій [4 МОВ 2.2.5].	Пояснює мовні помилки, удосконалює мовлення [6 МОВ 3.3.1-2].	Оформлює тексти з дотриманням норм, самостійно вдосконалює мовні навички [9 МОВ 3.1.4].	Дотримується академічної доброчесності [12 МОВ 3.1.3]. Оцінює та вдосконалює власні комунікативні стратегії [12 МОВ 4.2.2].
Громадянські та соціальні компетентності	Проявляє толерантність [2 МОВ 1.3.1].	Враховує думки інших, співпрацює в мовленні [4 МОВ 1.3.3].	Доброзичливо висловлює ставлення до думок інших [6 МОВ 1.6.1-1].	Визнає право на іншу думку, веде конструктивну дискусію [9 МОВ 1.6.1-2].	Розпізнає маніпулятивність, аналізує мовні засоби впливу [12 МОВ 2.4.2]. Прогнозує наслідки комунікації з урахуванням соціального контексту [12 МОВ 2.3.4-1].
Культурна компетентність	Виявляє інтерес до літератури [2 МОВ 2.1.1]. Розпізнає художні образи [2 МОВ 2.1.2].	Аналізує художній текст [4 МОВ 2.1.2]. Висловлює ставлення до героїв і подій [4 МОВ 2.1.3].	Імпровізує з художніми засобами [6 МОВ 4.2.2].	Створює тексти в різних стилях і жанрах, орієнтуючись на аудиторію [9 МОВ 3.1.5-1].	Створює тексти в різних стилях з опорою на культурні коди [12 МОВ 2.3.2]. Аналізує емоційну складову тексту, працює з культурними символами [12 МОВ 2.4.3].

Підприємливість та фінансова грамотність	Обґрунтовує власну думку, висловлює пропозиції [2 МОВ 1.6.2]. Виправляє власний текст, орієнтується на ціль [2 МОВ 3.2.1].	Планує зміст власного висловлювання [4 МОВ 3.1.5]. Висловлює пропозиції, дає поради [4 МОВ 1.6.1].	Враховує особливості ефективної комунікації [6 МОВ 1.5.2-1].	Доречно використовує цитати для переконання [9 МОВ 1.6.1-3].	Обирає комунікативну стратегію залежно від мети [12 МОВ 2.3.5]. Логічно структурує інформацію, переконливо обґрунтовує думку [12 МОВ 2.3.3-1].
Екологічна компетентність	Розуміє зміст інформаційних текстів (можуть бути тексти про природу) [2 МОВ 2.1.2]. Висловлює власні думки щодо подій і явищ (зокрема природних) [2 МОВ 1.6.1].	Розуміє зміст публіцистичних текстів на соціальні / екологічні теми [4 МОВ 2.1.5]. Обстоює позицію щодо суспільно значущих питань (можна — з екологічного контексту) [4 МОВ 1.6.2]. Формулює висновки після аналізу прочитаного (екотексти тощо) [4 МОВ 2.2.7-1].	Висловлює враження й думки щодо тексту, пов'язаного з темами природи, довкілля [6 МОВ 2.1.3-1]. Пояснює мораль і головну думку творів, які торкаються теми збереження природи та відповідального ставлення до довкілля [6 МОВ 2.4.1-1].	Аналізує тексти, які висвітлюють екологічні проблеми (за змістом) [9 МОВ 2.4.4-1]. Висловлює етичну оцінку поведінки персонажів у творах про ставлення до природи, ресурсощадність, екологічну відповідальність [9 МОВ 2.6.1-1].	Інтерпретує тексти в контексті актуальних суспільних викликів, зокрема екологічних [12 МОВ 2.4.5-1].

**РЕАЛІЗАЦІЯ НАСКРІЗНИХ УМІНЬ У МОВНО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ОСВІТНІЙ ГАЛУЗІ
(УКРАЇНСЬКА МОВА, УКРАЇНСЬКА ТА ЗАРУБІЖНІ ЛІТЕРАТУРИ)**

Наскрізнi вiмiння	Адаптацiйно-iгровий цикл навчання (1–2 класи)	Основний цикл навчання початкової освіти (3–4 класи)	Адаптацiйний цикл базової середньої освіти (5–6 класи)	Цикл предметного навчання базової середньої освіти (7–9 класи)	Профiльна середня освіта (10–12 класи)
Читати з розумiнням	Знаходить у тексті потрібну інформацію [2 МОВ 2.2.1]. Визначає головну думку [2 МОВ 2.2.4].	Знаходить у тексті потрібну інформацію [4 МОВ 2.2.1]. Аналізує зміст, формулює висновки [4 МОВ 2.2.5].	Робить висновки на основі аналізу тексту [6 МОВ 2.2.7]. Формулює висновки відповідно до поставленого завдання на основі аналізу опрацьованого тексту [6 МОВ 2.2.7-1]. Використовує для розв’язання завдань актуальні та достовірні текстові / медіатекстові джерела інформації [6 МОВ 2.5.2-1].	Робить висновки на основі аналізу й інтерпретації кількох текстів [9 МОВ 2.2.7]. Використовує джерела, які вважає достовірними, аргументує вибір [9 МОВ 2.5.1-1]. Використовує ресурси для розширення читацьких інтересів, демонструючи критичне мислення [9 МОВ 2.5.3-1].	Читає й інтерпретує тексти, зокрема художні, медіатексти, гіпертексти [12 МОВ 2.2.1]. Розрізняє факти й судження, виявляє підтекст, наміри автора [12 МОВ 2.2.1-1].
Висловлювати власну думку усно і письмово	Висловлює думку про прочитане [2 МОВ 1.1.2]. Створює коротке зв’язне висловлювання [2 МОВ 3.1.2].	Обстоює власну позицію щодо почутого [4 МОВ 1.6.2]. Створює письмові тексти з власним ставленням [4 МОВ	Створює та самостійно презентує в простий спосіб тексти на визначену тематику [6 МОВ 3.1.2]. Обстоює власну	Створює та презентує тексти на актуальну тематику [9 МОВ 3.1.2-1]. Логічно і послідовно презентує власні погляди з	Висловлює власну думку з дотриманням норм академічної доброчесності [12 МОВ 2.3.1]. Будує аргументоване висловлення,

		3.1.2].	позицію щодо питань, порушених у почутому повідомленні [6 МОВ 1.6.2]. Наводить аргументи і приклади на підтвердження власної позиції [6 МОВ 1.6.2-1]. Логічно структурує власне повідомлення [6 МОВ 1.6.2-2].	аргументами [9 МОВ 1.6.1-1]. Доречно використовує цитати для підтвердження позиції [9 МОВ 1.6.1-3].	добирає приклади, використовує цитати з дотриманням норм [12 МОВ 2.3.1-1].
Критично та системно мислити	Встановлює причинно-наслідкові зв'язки [2 МОВ 2.2.2]. Розрізняє факти й оцінки [2 МОВ 2.2.5].	Встановлює причинно-наслідкові зв'язки [4 МОВ 2.2.2]. Формулює висновки на основі аналізу [4 МОВ 2.2.7-1].	Розрізняє факти, судження та аргументи в почутому [6 МОВ 1.4.6]. Обґрунтовує достовірність і повноту інформації [6 МОВ 1.5.1-1]. Ефективно використовує інформаційні ресурси для розширення читацьких інтересів [6 МОВ 2.5.1-3].	Робить аргументовані висновки про маніпулятивність тексту [9 МОВ 2.4.2-2]. Розуміє аргументацію, коментує підтекст [9 МОВ 1.4.6-1]. Самостійно визначає критерії добору джерел [9 МОВ 2.5.2].	Аналізує мовні засоби впливу, виявляє маніпулятивність [12 МОВ 2.4.2]. Наводить приклади, робить висновки, обґрунтовує позицію щодо маніпуляцій [12 МОВ 2.4.2-1].
Діяти творчо	Створює креативні тексти (казка, оповідання) [2 МОВ 3.1.3].	Пише креативні тексти [4 МОВ 3.1.3]. Пропонує оригінальні думки [4 МОВ 1.6.1].	Дотримується засад академічної доброчесності під час створення текстів	Створює тексти, використовуючи різні форми презентації [9 МОВ 3.1.5-1].	Створює тексти різних жанрів із використанням мовних і художніх

	Формулює ідеї усно [2 МОВ 1.6.1].		[6 МОВ 3.1.3]. Творчо використовує мовні засоби, обираючи нестандартні рішення [6 МОВ 4.2.1-1]. Імпровізує з окремими художніми засобами [6 МОВ 4.2.2]. Збагачує власне мовлення, використовуючи різні джерела [6 МОВ 4.2.4].	Творчо використовує мовні засоби, виявляючи художнє мислення [9 МОВ 4.2.1-1]. Досліджує авторський стиль тексту для вдосконалення власного [9 МОВ 4.2.4-1].	засобів [12 МОВ 2.3.2]. Експериментує зі стилем, виражає власну інтерпретацію [12 МОВ 2.3.2-1].
Виявляти ініціативність	Пропонує власні ідеї [2 МОВ 1.6.1]. Виправляє помилки у своєму письмі [2 МОВ 3.2.1].	Пропонує власні ідеї [4 МОВ 1.6.1]. Редагує власний текст [4 МОВ 3.2.3].	Використовує вербальні та невербальні засоби для ефективної комунікації [6 МОВ 1.7.1-1]. Складає та оформлює власне висловлення з дотриманням мовних норм [6 МОВ 3.1.4]. Вказує на особливості, що сприяють або заважають ефективній комунікації [6 МОВ 1.5.2-1].	Зіставляє власну думку з іншими, презентує її [9 МОВ 3.1.2-2]. Дотримується засад академічної доброчесності [9 МОВ 3.1.3]. Складає та оформлює тексти з урахуванням комунікативної мети [9 МОВ 3.1.4].	Самостійно організовує читацьку діяльність, обирає тексти для читання [12 МОВ 2.5.1]. Добирає літературні джерела, формулює власну читацьку програму [12 МОВ 2.5.1-1].

Здатність логічно обґрунтувати позицію	Обґрунтовує власну думку [2 MOV 1.6.2]. Логічно пов'язує частини тексту [2 MOV 2.2.2].	Доводить свою позицію [4 MOV 1.6.2]. Добирає аргументи [4 MOV 2.2.6].	Наводить аргументи і приклади на підтвердження власної позиції [6 MOV 1.6.2-1]. Формулює висновки на основі аналізу тексту [6 MOV 2.2.7-1].	Підкріплює позицію аргументами й прикладами [9 MOV 1.6.1-1]. Формулює логічні висновки на основі аналізу кількох текстів [9 MOV 2.2.7-1].	Логічно вибудовує структуру тексту, дотримується причинно-наслідкових зв'язків [12 MOV 2.3.3]. Послідовно викладає думку, використовує аргументи та приклади [12 MOV 2.3.3-1].
Конструктивно керувати емоціями	Дотримується ввічливості в мовленні [2 MOV 1.3.1]. Доброзичливо висловлює свої думки [2 MOV 1.6.1].	Толерантно висловлює незгоду [4 MOV 1.3.3]. Емоційно адекватно реагує на позиції інших [4 MOV 1.6.1].	Визначає вплив деталей, зокрема художніх, на сприйняття повідомлення [6 MOV 1.5.3-1]. Доброзичливо висловлює ставлення до думок інших осіб [6 MOV 1.6.1-1].	Оцінює виражальні можливості художніх деталей [9 MOV 1.5.3-1]. Комунікує, визнаючи право на іншу думку [9 MOV 1.6.1-2].	Аналізує емоційні стани персонажів, розпізнає емоційне забарвлення тексту [12 MOV 2.4.3]. Добирає мовні засоби, що відповідають бажаному емоційному впливу [12 MOV 2.4.3-1].
Оцінювати ризики	Розпізнає оцінні судження [2 MOV 2.2.5]. Робить припущення щодо наслідків дій персонажів [2 MOV 2.2.6].	Аналізує факти і судження [4 MOV 2.2.5]. Висловлює припущення про наслідки [4 MOV 2.2.6].	Визначає особливості, що заважають або сприяють комунікації [6 MOV 1.5.2-1]. Пояснює виправлення з урахуванням мовних норм [6 MOV 3.3.1-2].	Виокремлює особливості, що заважають ефективній комунікації [9 MOV 1.5.2-1]. Ідентифікує помилки, обґрунтовує виправлення [9 MOV 3.3.1-1].	Прогнозує реакцію читача чи слухача, враховує соціальний контекст [12 MOV 2.3.4]. Визначає можливі наслідки комунікативного впливу, дотримується норм

					етики [12 МОВ 2.3.4-1].
Ухвалювати рішення	Обґрунтовує власний вибір [2 МОВ 1.6.2]. Виправляє текст за вказівкою [2 МОВ 3.2.1].	Самостійно обирає позицію [4 МОВ 1.6.2]. Редагує відповідно до завдання [4 МОВ 3.2.3].	Створює тексти різних стилів і жанрів, аргументує позицію [6 МОВ 3.1.2-1]. Добирає стиль мовлення відповідно до мети й умов спілкування [6 МОВ 1.7.1-2].	Враховує принципи академічної доброчесності [9 МОВ 3.2.4-2]. Використовує вербальні / невербальні засоби з урахуванням контексту [9 МОВ 1.7.1-1].	Обирає форму і стиль спілкування залежно від ситуації [12 МОВ 2.3.5]. Адаптує мовлення до цільової аудиторії [12 МОВ 2.3.5-1].
Розв'язувати проблеми	Формулює висновки за текстом [2 МОВ 2.2.7-1]. Логічно пов'язує інформацію [2 МОВ 2.2.2].	Формулює висновки на основі аналізу тексту [4 МОВ 2.2.7-1]. Використовує текст для пояснення рішень [4 МОВ 2.2.2].	Передає тексти словесно, графічно [6 МОВ 2.6.1]. Використовує джерела для розв'язання завдань [6 МОВ 2.5.2-1].	Робить висновки про маніпулятивний вплив у тексті [9 МОВ 2.4.2-1]. Обговорює тексти, усвідомлюючи множинність інтерпретацій [9 МОВ 2.4.5].	Аналізує проблематику тексту, пропонує власне бачення вирішення [12 МОВ 2.4.5]. Створює тексти з проблемним змістом, демонструє критичне й аналітичне мислення [12 МОВ 2.4.5-1].

Генеральний директор
директорату шкільної освіти

Михайло АЛЬОХІН

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Міністерства освіти і
науки України
20 08 2025 № *1163*

ДОРОЖНЯ КАРТА РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ОСВІТНІХ ГАЛУЗЕЙ НА 2025-2030 РОКИ

Процес	Ключові дії / завдання	Період реалізації	Відповідальні / стейкхолдери
Пілотування оновленого змісту трьох освітніх галузей (мистецької, технологічної та природничої) відповідно до Концептуальних засад у вибірці закладів загальної середньої освіти — учасників всеукраїнського інноваційного освітнього проєкту за темою «Розроблення та впровадження навчально-методичного забезпечення для ЗЗСО в умовах реалізації Державного стандарту базової середньої освіти» на рівні 5–6 класів	Організувати та провести навчання для вчителів та вчительок трьох освітніх галузей (мистецької, технологічної та природничої) відповідно до положень Концептуальних засад освітніх галузей.	2025–2026 рр.	МОН
	Забезпечити підтримку впровадження та методичний супровід пілотування.		
	Забезпечити впровадження оновлених підходів у мистецькій, технологічній і природничій освітніх галузях у пілотних закладах загальної середньої освіти.	вересень 2025 – травень 2026 рр.	Пілотні ЗЗСО
	Здійснити моніторинг ефективності реалізації пілотування з підготовкою звіту та рекомендацій на його основі.	вересень 2025 – червень 2026 рр.	МОН
Оновлення нормативно-правового забезпечення для реалізації Концептуальних засад освітніх галузей	Проаналізувати чинну нормативно-правову базу на відповідність Концептуальним засадам.	2025–2026 рр. (серпень 2025 для пілотного впровадження)	МОН
	Розробити / оновити нормативні документи для забезпечення реалізації Концептуальних засад освітніх галузей.		

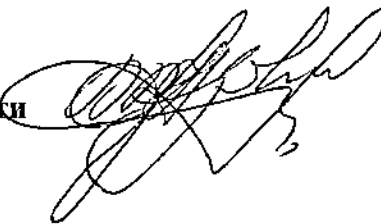
Оновлення змісту освіти та навчальних ресурсів	Проаналізувати поточний стан змісту освіти та наявних навчально-методичних ресурсів.	2025–2026 рр. (серпень 2025 для пілотного впровадження)	МОН, УІРО, ІМЗО, експертні групи, громадські організації
	Розробити методичні рекомендації для авторських колективів модельних навчальних програм, підручників, посібників та інших навчально-методичних матеріалів.		
	Оновити / створити механізми для здійснення якісної та незалежної експертизи й апробації нових навчальних ресурсів.		
	Організувати та провести навчання для чинних та майбутніх авторських колективів модельних навчальних програм, підручників, посібників та інших навчально-методичних матеріалів.		
	Розробити та затвердити нові модельні навчальні програми для 1–2, 5–6, 10 класів.		
	Розробити / оновити підручники, методичні матеріали, цифрові рішення (електронні додатки, електронні підручники, освітні платформи, інтерактивні матеріали та ін.) для 1–2, 5–6, 10 класів.		
	Посилити функціональність підручників шляхом розроблення електронного додатка як невід’ємного складника підручника.		
	Переглянути механізми фінансування друку підручників за кошти державного бюджету з метою забезпечення закладів освіти обраними під час конкурсу підручниками.		
	Затвердити систему та загальні критерії оцінювання		

	результатів навчання здобувачів освіти відповідно до державних стандартів початкової, базової та профільної середньої освіти.		
Навчання вчителів та вчительок оновлених підходів	Розробити / оновити програми підвищення кваліфікації вчительства щодо оновленого змісту матеріалів, методик, а також професійного стандарту «Вчитель закладу середньої освіти».	2026–2030 рр. (серпень 2025 для пілотного впровадження)	МОН, УІРО, НАГІНУ (за згодою), ЗВО (за згодою), ІППО
	Розробити / оновити освітні програми для майбутніх педагогів.		
	Здійснювати заходи з підтримки та розвитку мережі професійних спільнот задля професійного зростання та обміну досвідом.		
	Створити єдину платформу для професійного розвитку вчителів / учительок.		
Навчання освітніх управлінців та управлінок оновлених підходів	Розробити / оновити програми підвищення кваліфікації освітніх управлінців з акцентом на оновлені підходи до змісту освіти, а також професійного стандарту «Керівник (директора) закладу загальної середньої освіти».	2026–2030 рр. (серпень 2025 для пілотного впровадження)	МОН, УІРО
	Розробити / оновити навчальні освітні програми для майбутніх управлінців.		
	Здійснювати заходи з підтримки та розвитку мережі професійних спільнот задля професійного зростання та обміну досвідом.		
Оновлення матеріально-технічної бази та освітніх просторів	Провести аналіз поточного стану матеріально-технічного забезпечення закладів загальної середньої освіти.	2025–2027 рр. (серпень 2025 для пілотного	МОН, ІМЗО, УІРО, експертні групи, місцеві

	Розробити концептуальні та практичні рішення для оновлення сучасних освітніх просторів (навчальні кабінети, лабораторії, виробничі майстерні, мистецькі студії та ін.).	впровадження)	органи управління освітою
	Розробити і затвердити типові переліки обладнання та навчальних засобів для оновлених освітніх просторів, у тому числі з урахуванням рекомендацій щодо покращення забезпечення цифровими інструментами.		
	Оновити положення про навчальні кабінети.		
	Забезпечити комплексне навчання та методичний супровід для ефективного впровадження нового матеріально-технічного забезпечення.		
Моніторинг, оцінка потреб та підтримка розвитку впровадження концептуальних засад освітніх галузей	Розробити критерії, індикатори та інструменти для діагностики і моніторингу реалізації концептуальних засад освітніх галузей.	щорічно 2025–2030 рр. (вересень 2025 – травень 2026 рр. для пілотного впровадження)	МОН, ДСЯО, ІОА, УЦОЯО
	Упровадити інформаційні системи для збирання, обробки та аналізу даних щодо реалізації Концептуальних засад освітніх галузей.		
	Організувати систематичний моніторинг і звітування на різних рівнях управління освітою (національному, регіональному, місцевому).		
	Провести навчальні заходи для освітян / освітянок щодо особливостей оцінювання та моніторингу реалізації концептуальних засад.		
	Розробити та впровадити адаптивну систему підтримки реалізації концептуальних засад.		

	Здійснити пілотування і впровадження нової моделі державної підсумкової атестації (ДПА) на етапі завершення початкової освіти, базової середньої освіти та профільної середньої освіти з урахуванням концептуальних засад та з метою забезпечення її компетентнісного характеру.		
	Організувати збір і аналіз зворотного зв'язку від учасників освітнього процесу для коригування заходів і вдосконалення практик.		
	Забезпечити механізми масштабування впровадження концептуальних засад на основі отриманого пілотного досвіду.		
Комунікаційний супровід впровадження концептуальних засад освітніх галузей.	Розробити план комунікаційного супроводу впровадження концептуальних засад освітніх галузей.	2025–2026 рр.	МОН
	Забезпечити створення та регулярне оновлення цифрової платформи «Освіта для життя. Комплексна політика для реалізації реформи НУШ», де будуть представлені розгорнуті галузеві путівники, створені на основі концептуальних засад, аналіз успішних міжнародних практик, інтерактивний освітній поступ учнівства з 1 по 12 класи, приклади реалізації наскрізних умінь і ключових компетентностей, а також інструменти з оцінювання навчальних результатів учнівства.		

Генеральний директор
директорату шкільної освіти

Михайло АЛЬОХІН